

BİNGÖL BAĞLARPINARI (TEMİRAN) KÖYÜ MİRLİVA MUHAMMED BEY CAMİİ VE HAZİRESİ'NİN KORUMA SORUNLARI VE RESTORASYON ÖNERİLERİ

BİNGÖL BAĞLARPINARI (TEMİRAN) VILLAGE MİRLİVA MUHAMMED BEY MOSQUE AND ITS HISTORIC CEMETERY: CONSERVATION PROBLEMS AND RESTORATION PROPOSALS

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 31 Mart 2023	Received: March 31, 2023
Hakem Değerlendirmesi: 8 Mayıs 2023	Peer Review: May 8, 2023
Kabul: 6 Eylül 2023	Accepted: September 6, 2023

DOI : 10.22520/tubaked.1274427

Bilal BİLGİLİ* - Melik EFEOĞLU**

ÖZET

Geçmiş toplumların kültürel, sosyal ve ekonomik özelliklerini günümüze yansıtan, başka bir ifadeyle bizden önceki toplulukların yaşam pratikleri hakkında bilgiler sunan en önemli kaynakların başında somut kültür varlıkları gelmektedir. Nesiller arası bilgi aktarımının sürdürülebilir olması kültür varlıklarının doğru bir şekilde korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması ile mümkündür. Bu çalışmada, daha öncesinde herhangi bir nitelikli koruma çalışmasına konu olmamış Mirliva Muhammed Bey Camii*** ve Haziresi ele alınmıştır. Altı bölümden oluşan çalışmada öncelikle, ele alınan yapının ve bulunduğu yerin tarihi hakkında genel bilgiler verilmiştir. Caminin ve haziresindeki mezar taşlarının mimari ve sanatsal özellikleri açıklanmış ve mevcut koruma sorunları ifade edilmiştir. Ayrıca, yapıların güncel koruma sorunları mimari çizimlerle ve fotoğraflarla belgelenmiştir. Tespit edilen koruma sorunlarının ortadan kaldırılması ve yapının özgün niteliklerini yitirmeden korunması amacıyla çeşitli koruma önerileri sunulmuştur. ****

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Bingöl.
e-posta: bilgilib@hotmail.com ORCID: 0000-0001-8572-2755

** Dr. Öğr. Üyesi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Adana.
e-posta: melikefeoglu@gmail.com ORCID: 0000-0001-7846-1374

*** Camii günümüzde Temran Tarihi Camii olarak anılmaktadır. Bu çalışmada tanımlamada kolaylık sağlaması bakımından banisinin adı verilerek Mirliva Muhammed Bey Camii olarak adlandırılmıştır.

**** Bu çalışmadaki mimari çizimler Bingöl Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü'nde, 2021-2022 eğitim-öğretim döneminde Dr. Öğr. Üyesi Bilal Bilgili yürütücülüğünde Mim3031 Rölöve-Restorasyon Stüdyosu lisans dersi kapsamında yapılmıştır. Çizimler mimarlık bölümü öğrencileri Aysenur Canlı, Dilan Altın, Enes Talha Gümüşsoy, İbrahim Demirçelik, Kasım Gültekin, Mehdi Ercan, Nurşin Keskin, Rümeyza Gürz, Tubanur Alak ve Yılmaz Gökdemir tarafından hazırlanmıştır. Araştırmanın geliştirilmesi ve çizimlerin revizyonu makalenin yazarları tarafından yapılmıştır.

Bu çalışmanın, Mirliva Muhammed Bey Camii'nin ve haziresindeki özgün mezar taşlarının korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması adına farkındalık yaratması ve yapılacak çalışmalara katkı sunması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültür Varlığı, Koruma, Camii, Hazire, Bingöl.

ABSTRACT

Cultural properties are one of the most important sources that reflect the cultural, social and economic characteristics of societies. They provide information about the daily life practices of past societies. In order to ensure transmitting the intergenerational knowledge, cultural properties should be properly conserved and conveyed to future generations. In this study, Mirliva Muhammed Bey Mosque and its historic graveyard, which had not been the subject of any qualified conservation work till today, were investigated. The study consists of six chapters. Firstly, general information such as the history of Bingol, the architecture of Temran Village, the location and history of the mosque, the cemetery and their surroundings, are given. The architectural and artistic features of the mosque and the tombstones in the graveyard were explained. The current conservation problems were analysed and documented with architectural drawings and photographs. Intervention proposals had been developed for conservation problems of the mosque and graveyard. It aimed to preserve the historic site without losing its authenticity and integrity. This study will raise awareness on the importance and conservation efforts of the Mirliva Muhammed Bey Mosque and its historic graveyard for the region. Moreover, it will contribute to future documentation and conservation studies for the rural sites of the Bingol.

Keywords: Cultural Heritage, Conservation, Mosque, Graveyard, Bingol.

GİRİŞ

Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alan, zengin kültürel geçmişe sahip olan Bingöl ve çevresi çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. İslam coğrafya kaynaklarında Erminiye olarak adlandırılan bölge içerisinde gösterilmektedir. Acar'ın Yakubi'den aktarımına göre Erminiye üç kısımdır. Kalikala (Erzurum), Hilat (Ahlat), Şimşat (Palu-Harabe Köyü) ve bunların arasında kalan yerler Birinci Erminiye'yi oluşturmaktadır (Acar, 2008). Buna göre eski ismi Çapakçur (Cebel-i Cur) olan Bingöl, birinci Erminiye (Şek. 1) içerisinde yer almaktadır (Acar, 2008).

Tarihsel geçmişi MÖ. 3500 yıllarına dayanan (Akbulut, 1995) Bingöl (eski adıyla Çapakçur/Cebel-i Cur) ve çevresi, Amid (Diyarbakır), Erzen-i Rum (Erzurum), Erzincan şehirleriyle olan bağlantısı ve bu şehirlere giden yollarıyla stratejik öneme sahip olmuştur. Hititlerden itibaren birçok devletin hâkimiyeti altına girmiştir. Urartular döneminde önem kazanmıştır. Cebel-i Cur bölgesi Müslümanlar tarafından ilk defa 639'da fethedilmiş; Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler, Mervaniler, Mardin Artukluları, Anadolu Selçukluları, Eyyubiler, İlhanlılar ve Akkoyunlular ve son olarak Osmanlılar gibi çok sayıda devletin hâkimiyeti altına girmiştir (Acar, 2008; Azimli, 2007; Sümer, 1990; Turan, 1998).

Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında (1924) Genç Sancağı vilâyet haline getirilince Çapakçur, kaza merkezi olarak Genç Sancağı'na bağlanmıştır. 1927'de Çapakçur, Elazığ'a bağlı bir kaza merkezi olmuştur. 1929 yılında Muş iline bağlanan Bingöl, 1935 yılında vilâyet olmuştur. 1945

yılında da il merkezi olan Çapakçur'un adı Bingöl olarak değiştirilmiştir. Genç, Kiğı, Adaklı ilçeleri ve bağlı köyleri Bingöl'ün tarihi ve kültürel merkezleri olarak tanımlanabilir. Çoğunluğu ağır tahribata uğramış olan kiliseler, camiler, hamam, köprü ve çeşmeler, okullar ve geleneksel konutlar gibi tarihi eserler Kiğı-Adaklı çevresinde bulunmaktadır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Bağlarpınarı Köyü (Eski adları: Temran, Tamran/Terman) geçmişte Kiğı'ya bağlı iken günümüzde Adaklı'ya bağlıdır. Bağlarpınarı Köyü, 7 mahallesi ve 32 köyü bulunan Adaklı ilçesinin yaklaşık 12 km batısında konumlanmaktadır. Bingöl'ün merkezine ise 65 km uzaklıktadır.

Bağlarpınarı (Temran), bölgenin önemli beylerinden biri olan Muhammed Bey'in 1296 (1782) yılında Kiğı Livası'na atanmasından sonra Liva merkezi olmuştur. Temran Köyü'ne yerleşen Muhammed Bey burada bir camii ve konak inşa ettirmiştir. Köyde Müslüman nüfus için inşa edilen ve nitelsiz müdahalelerle varlığını devam ettiren Temran Mirliva Muhammed Bey Camii, günümüze kadar kapsamlı bir mimarlık araştırmasına konu olmamıştır. Ancak, Bağlarpınarı'nda Mirliva Muhammed Bey Camii ve Haziresi, iki gözlü tarihi çeşme, taş havuz, Surp Sarkis Kilisesi'nin kalıntısı ve Sait Yazıcı Evi, Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 10.04.2008 gün ve 885 sayılı kararı ile toplu olarak tescil edilerek yasal koruma altına alınmıştır. Bugüne kadar araştırmacılar tarafından ihmal edilen ve mülkiyeti köy tüzel kişiliğinde olan tarihi cami ve çevresindeki mezar taşları, mimari ve sanatsal özellikleri ile bölgedeki bütünlüğünü koruyan anıtsal nitelikli kültür varlıklarından biridir. Bölgenin geleneksel mimarisini,

Şekil 1. Birinci Erminiye olarak tanımlanan bölge ve Bingöl'ün konumu (Kaynak:googleearth, 18.12.2022). / *The region defined as the First Erminiye and location of Bingöl* (Source:googleearth, 18.12.2022).

yerel malzeme ve yapım tekniklerini yansıtan özgün örneklerdendir. Ancak bölgedeki kiliseler gibi camiler de kırsal alanların terk edilmesi nedeniyle yok olma tehdidi altındadır. Bu yüzden özgünlüğünü ve bütünlüğünü önemli ölçüde koruyan Mirliva Muhammed Bey Camii'nin ve haziresindeki tarihi mezarların belgelenmesi ve korunması önemlidir.

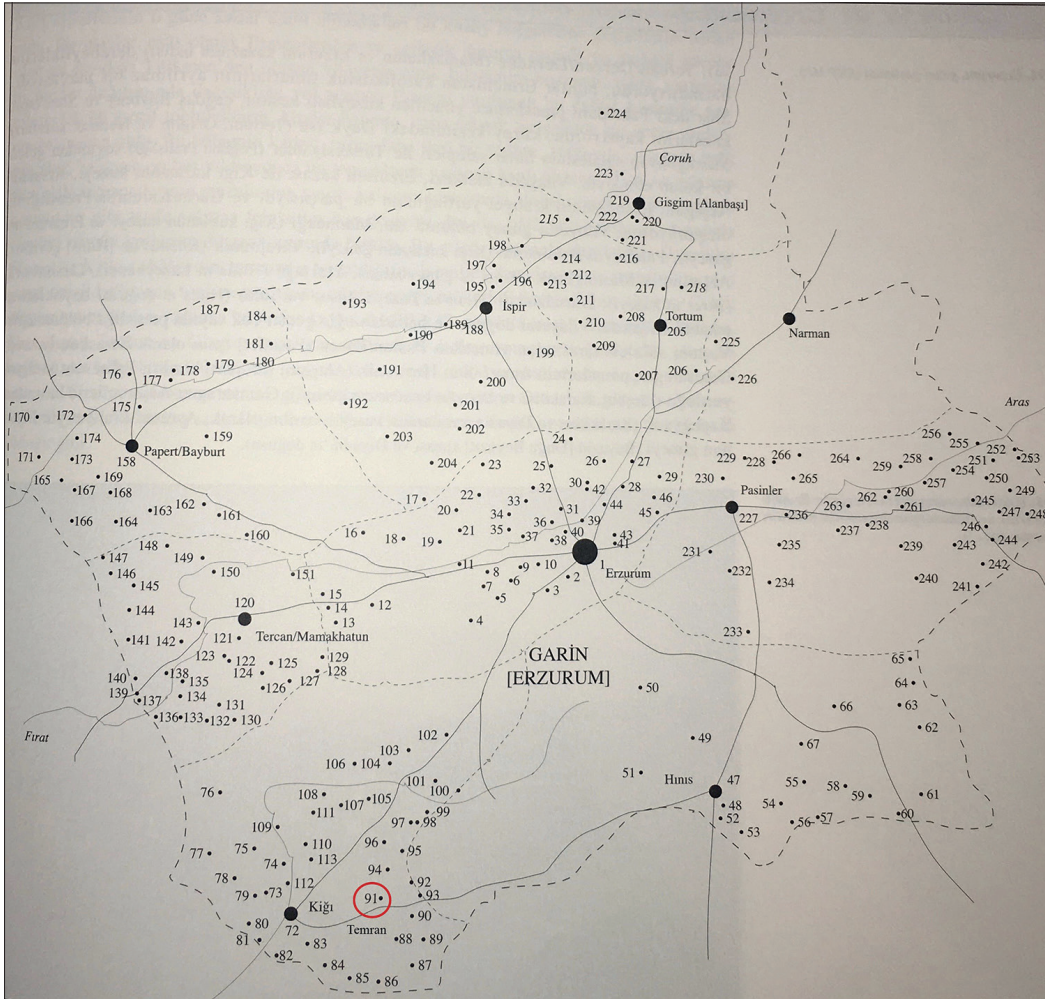
Bu çalışma kapsamında Temran Köyü, Mirliva Muhammed Bey Camii'nin ve tarihi mezarlarının mimari ve sanatsal özellikleri incelenmiştir. Ayrıntılı belgeleme çalışması yapılarak rölöveleri hazırlanmış; koruma sorunları araştırılmıştır. Yazılı, sözlü ve görsel kaynak araştırmaları yapılmış; yapı üzerindeki verilerden yararlanılarak restitüsyon çalışması yapılmıştır. Yapının ve yerel halkın talepleri de dikkate alınarak restorasyon önerileri getirilmiştir. Böylece bugüne kadar bilimsel bir restorasyona konu olmamış tarihi caminin ve haziresinin restorasyonuna kaynaklık edecek bu çalışma ile hem kamusal yarar elde edilmesi hem de bölgenin kültür envanterine ve koruma literatürüne kazandırılması hedeflenmiştir.

BAĞLARPINARI KÖYÜ, MİRLİVA MUHAMMED BEY CAMİİ VE HAZİRESİNİN TARİHÇESİ

Erzurum Vilayetinin Kiğı Kazası'na bağlı olan Temran Köyü (Şek. 2), Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ve 20. yy başlarında 270-300 hane Ermeni, 30 hane Türk ve 28 hane Kürt nüfusun bulunduğu bir yerleşim yeridir. Ayrıca, 1914'te iki okulu olan Temran'da 212 öğrenci de bulunmaktadır (Kévorkian & Paboudjian, 2013).

20. yy başlarına kadar Ermeni nüfusun yoğun olduğu Temran'da, Müslüman ve Hristiyan nüfus için anıtsal nitelikli kültür varlıkları inşa edilmiştir. Bu anıtsal varlıklar dini yapılardan oluşmaktadır. Kévorkian (2011, p. 277), Kiğı Kazası'nın 51 yerleşim biriminde 45 kilise ve 5 manastır bulunduğunu belirtmektedir. Temran Köyü'nde bu kiliselerden bir tanesinin kalıntıları günümüze ulaşmıştır. Varlığını devam ettiren Surp Sarkis Kilisesi günümüzde ahır olarak kullanılmakta ve neredeyse örtü seviyesine kadar moloz dolmuş durumdadır. Kilisenin üst örtüsü tamamen yok olmuştur. Beden duvarlarından düzgün kesme taşlar sökülüş ve beden duvarları çekirdek kısmı dışında yok olmuştur (Şek. 3).

Şekil 2. Erzurum vilayeti ve kazalar, 1914 (Kévorkian ve Paboudjian, 2013). / *Erzurum province and districts, in 1914* (Kévorkian and Paboudjian, 2013).

Şekil 3. Bağlarpınarı (Temran) Köyü Tarihi Camii ve Haziresi'nin uydü Görüntüsü (Kaynak:googleearth, 12.01.2023). / *Aerial Image of Bağlarpınarı (Temran) Village, Historical Mosque and Cemetery* (Source: googleearth, 12.01.2023).

Bu çalışma kapsamında ele alınan ve çeşitli koruma sorunları bulunan Mirliva Muhammed Bey Camii ise mimari özellikleri ve haziresinde yer alan mezar taşlarının niteliği bakımından Bağlarpınarı (Temran) Köyü'nün günümüzdeki en önemli tarihi yapısıdır. Cami kitabesinden yapının Muhammed Bey'in Bağlarpınarı'na tayini esnasında, Hicri 1219 (1804) yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Mirliva Muhammed Bey, Bağlarpınarı'na tayini sırasında inşa ettirdiği caminin dışında, günümüzde de varlığını devam ettiren ve aynı soydan gelen akrabalarının yaşadığı bir de konak yaptırmıştır. Caminin haziresinde ise Muhammed Bey'in ailesine mensup kişilerin mezarları bulunmaktadır. Muhammed Bey'in oğlu Feyzullah Bey (öl.1228/1813), Ahmet Bey'in kızı Güllü Hanım (öl. 1230/1814-1815), Muhammed Bey'in kızı Esmâ (öl.1273/1856-1857) ve hanımı Pakize (Emine) Hanım (öl.1218/1803-1804) bu mezarlıkta medfün bulunmaktadır.

TEMRAN KÖYÜ MİRLİVA MUHAMMED BEY CAMİİ VE MEZARLARININ MİMARİ VE SANATSAL ÖZELLİKLERİ

Mirliva Muhammed Bey Camii ve Haziresi, Temran Köyü'nün güneybatısında konumlanmaktadır (Şek. 3). Cami, Adaklı/Bağlarpınarı Mahallesi, J44-C03-B-

2-A pafta, 161 ada, 2 parselde bulunmaktadır. Caminin doğusunda taş havuz (J44-C03-B-2-A pafta, 161 ada, 4 parsel), batısındaki (J44-C03-B pafta, 161 ada, 1 parsel) ve kuzeyindeki bahçede ise tarihi mezarlar bulunmaktadır. Caminin yaklaşık 70 metre kuzeyinde Sait Yazıcı Evi (J44-C03-B-2-A pafta, 160 ada, 3 parsel) konumlanmaktadır¹.

Kuzeyde, cami bahçesinin girişinde iki gözlü tarihi bir çeşme (J44-C-03-B-2-A pafta, 161 ada, 3 parsel) bulunmaktadır (Şek. 3). Çeşme Kiğı Beyi Ahmet Bey bin İbrahim Bey tarafından yaptırılmıştır. Kitabesi okunamayacak düzeyde aşınmış durumdadır². Köy sakinlerinin verdiği bilgiye göre özgün konumu Sait Yazıcı Evi'nin önü olan çeşme, köy sakinleri tarafından cami bahçesinin önüne taşınmıştır. Taşıma sırasında çeşme zarar görmüştür. Yastık taşı seviyesinin altına betonarme bir kaide inşa edilmiş; kemerler ise çeşmenin özgün malzemelerinden bu beton kaidenin üzerine bina edilmiştir (Foto. 1).

¹ İki katlı, kâgir ve düzgün kesme taştan inşa edilmiş olan Sait Yazıcı Evi köyün en görkemli sivil mimari eseridir. Yapım yılı kesin olarak bilinmemektedir. Güneybatı köşesindeki bölümünün cami ile benzer taş işçiliğine sahip olması ilk inşa tarihinin cami ile yakın tarihteki olabileceğini, zamanla yeni mekânlar eklenerek genişletildiğini düşündürmektedir.

² Yiğitbaş'a (1950) göre Hicri 1240 (1824/1825) yılına tarihlenmektedir.

Şekil 4. A) Mirliva Muhammed Bey Camii ve yakın çevresine ait vaziyet planı; B) Mirliva Muhammed Bey Camii ve iki gözlü çeşme, (07.03.2022); C) Taş Havuz, (11.04.2022); D) Sait Yazıcı Evi, (11.04.2022) / A) The site plan of the Mirliva Muhammed Bey Mosque and its surroundings; B) Mirliva Muhammed Bey Mosque and fountain (07.03.2022), C) the Stone Pool, (11.04.2022); D) Said Yazıcı House (11.04.2022).

Fotoğraf 1. Bağlarpınarı (Temran) Köyü iki gözlü tarihi çeşmesi (07.03.2022) / The historical fountain with two spout in Bağlarpınarı (Temran) Village (07.03.2022).

Caminin bahçesine kuzeydeki bahçe kapısından girilmektedir. Bahçenin girişinde, duvar seviyesinin üzerinde başlayan ve kesme taş basamaklar ile çıkılan ve özgün olmayan bir köşk minaresi bulunmaktadır (Foto. 1).

Köşk minare 1950'li yıllarda Arapça ezan³ okumanın serbest bırakılması sonrasında cami imamı Fevzi Okçu tarafından yapılmıştır (Kişisel Görüşme, 2022). Caminin kuzeybatı köşesine ise camiden bağımsız olarak 1988 yılında kesme taştan yeni bir minare daha inşa edilmiştir (Kişisel Görüşme, 2022). Yine aynı köşede minarenin arkasında betonarme bir abdesthane ve imam evi inşa edilmiştir. Caminin kuzey doğu köşesine 1980'li yıllarda yapıyla bitişik tek katlı kâgir bir yapı inşa edilmiştir. Günümüzde yarı harap vaziyette olan bu yapı Muhtar Bekir Yazıcı'nın dedesi Celal Bey tarafından yaptırılmış; 1993-94 yıllarına kadar imam evi ve kuran kursu olarak kullanılmıştır (Kişisel Görüşme, 2023).

Caminin Plan ve Cephe Özellikleri

Mirliva Muhammed Bey Camii tek katlıdır. Harim bölümü ve son cemaat mahalli olmak üzere iki ana ibadet mekânından oluşmaktadır. Cami 13.10x17.88 m boyutlarında ve dikdörtgen planlıdır. Son cemaat yeri 3.67x11.33 m boyutlarında doğu-batı doğrultusunda

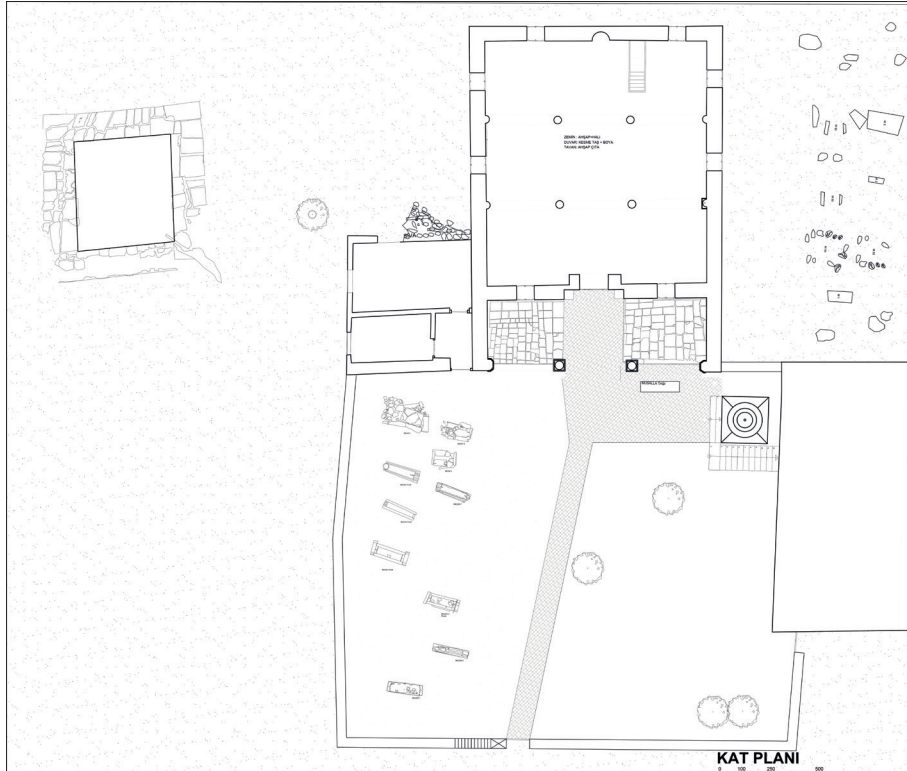
uzanan yarı açık bir mekândır. Girişinde üç adet kemerli açıklık bulunur. Doğu ve batı kemerlerinin birer ucu beden duvarlarındaki kâgir ayaklara diğer uçları ise ortadaki iki adet dairesel formlu sütuna oturmaktadır. Ortadaki kemer caminin girişini tanımlamaktadır. Son cemaat revakının doğu ve batı bölümleri seki ile giriş kotundan yükseltilmiştir. Son cemaat revakından caminin harim bölümüne ulaşılmaktadır (Foto. 2, Şek. 5).

Fotoğraf 2. Son cemaat yeri, cami girişi ve kitabesi (14.03.2022) / Last congregation area/riwaq, The entrance and inscription of the mosque (14.03.2022).

Harimin kuzey beden duvarında kemerli bir nişin ortasına inşa edilmiş basık kemerli bir kapıdan geçilerek ana ibadet mekânına ulaşılmaktadır (Foto. 2, Şek. 5). Caminin ana ibadet mekânı 11.38x12.58 m boyutlarındadır. Doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiş ve kemerlerle üç sahna ayrılmıştır (Foto. 4, Şek. 5).

Şekil 5. Mirliva Muhammed Bey Camii zemin kat planı / Plan of Mirliva Muhammed Bey Mosque

³ Arapça ezan yasağı ve kaldırılması ile ilgili bilgi edinmek için bkz Avşar, Z., & Kaya, A. E. E. (2017). Arapça Ezan Yasağı ve Kaldırılması. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 33(95), 94-123.

Fotoğraf 3. A) Güney cephesi, (07.03.2022); B) batı cephesi, (11.04.2022) / A) south facade, (07.03.2022); B) west facade (07.03.2022).

Fotoğraf 4. A) Doğu cephesi, (07.03.2022); B) İç mekân, mihrap tarafından cami girişine bakış (14.03.2022) / A) East facade, (07.03.2022); B) Prayer Hall, view from the mihrab to the entrance of the mosque, (14.03.2022).

Fotoğraf 5. A) Mihrap nişi, (14.03.2022); B) mihrap nişi ve minber (14.03.2022); C) Cami girişi ve kitabesi (14.03.2022) / A) Mihrâb, a semicircular niche (14.03.2022); B) Mihrâb and Minbar/pulpit (14.03.2022); C) The entrance and inscription of the mosque (14.03.2022).

Mihrap duvarına paralel inşa edilen kemerler, dairesel formu ve yekpare sütunların üzerine oturmaktadır. Bu kemerlerin kuzey-güney doğrultusunda bir bağlantısı bulunmamaktadır (Foto. 4, 5). Harim bölümünde dördü yarım ve duvara gömülü olmak üzere toplam sekiz sütun bulunmaktadır (Foto. 4, 6). Köy muhtarından ortadaki dört tam sütunun tanımladığı merkezdeki alanın zemin kotunun çevresine göre yaklaşık 0.50 m kadar daha düşük olduğu bilgisi edinilmiştir. Ancak zemin ahşap ve

halı kaplı olduğundan yerinde gözlem yapılamamıştır. Güney duvarında bezemeli bir mihrap nişi ve kuzey-güney doğrultusunda kâgir bir minber bulunmaktadır (Foto. 5). Minberin dışı ahşap ile kaplanmıştır. Caminin üzeri 1950'li yıllarda köy sakinleri ve köy imamı olarak görev yapan Feyzi Okçu tarafından kırma çatı ile kapatılmıştır. Onarım işi Muhtar Bekir Yazıcı'nın dedesi ve köydeki ustalar tarafından gerçekleştirilmiştir (Kişisel Görüşme, 2023).

Mirliva Muhammed Bey Camii düzgün kesme taştan kâgır olarak inşa edilmiştir (Foto. 3, 4). Kuzey cephesinde iki, güney cephesinde iki, doğu cephesinde iki, batı cephesinde iki olmak üzere +0.65m kotunda toplam sekiz pencere bulunmaktadır. Güney cephesinde iki, doğu ve batı cephelerinde üçer tane olmak üzere +3.60m kotunda sekiz adet tepe penceresi bulunmaktadır (Foto. 3, 4, 5).

Yapım Sistemi ve Malzeme

Düzdün kesme taştan kâgır olarak inşa edilen yapının beden duvarları 0.75m kalınlığındadır. Duvarlar çatı seviyesinde betonarme hatıl ile çevrilmiştir. Üst örtü beden duvarlarına ve sütunlara basan kemerlerle taşınmaktadır. Mihrap duvarına paralel kemerlerin açıklıkları yaklaşık 3.00-3.30m arasında değişmektedir (Foto. 4). Duvarlarda, sütunlarda ve zeminde volkanik taş malzeme kullanılmıştır. Sütun gövde ve başlıklarının arasında kurşun gözlenmiştir. Zemin kaplaması olarak kullanılan taşlar kaba yonudur ve düzensiz döşenmiştir. Bağlayıcı olarak doğal harç kullanılmıştır. Harim zemini ahşap ve halı ile kaplanmıştır. Harim ve son cemaat mahalli çift yönde eğimli ahşap kırma çatı ile örtülüdür. Çatısı içte çitallı ahşap, dışta ise galvanize sac ile kaplanmıştır.

Mimari Elemanlar ve Bezemeler

Düzdün taş işçiliği ile inşa edilen cami, süsleme bakımından sade ve gösterişsizdir. Taş süslemeleri oyma ve kabartma teknikleriyle yapılmıştır. Taş işçiliği mihrap nişi, minber, giriş kapısı, kitabesi ve sütun başlıklarında yoğunlukla gözlenmektedir (Fotoğraf, 5, 6). Giriş nişini

yivli bir profil ve içi geometrik motiflerle işlenmiş kenar bordürü çevrelemektedir (Foto. 5). Mührü Süleyman, çarkifelek motifleri bulunmaktadır. Yarım daire planlı mihrap nişi mukarnas kavsaralıdır. Geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiştir (Foto. 5). Minber üzerinde hayat ağacı ve vazo içinde bitkisel motifler bulunmaktadır. Son cemaat revakındaki sütun başlıkları geometrik; iç mekândaki sütun başlıkları geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiştir (Foto. 6).

Temran Tarihi Mezarlığı ve Mezarların Sanatsal Özellikleri

Mirliva Muhammed Bey Camii'nin batısında bulunan tarihi mezarlıkta ve ön bahçesinde Kiğı Livası'nın beyi Muhammed Bey'in ailesine mensup olanlar medfun bulunmakta ve mezarların köyde ikamet eden Yazıcılar ailesine ait olduğu bilinmektedir (Tokuş, 2016). 1803-1804 yılından 2000'li yıllara kadar farklı tarihlerde yapılan mezarların bulunduğu alanda toplam 77 adet mezar tespit edilmiştir. Alana yayılmış mezar taşlarından mezar sayısının daha fazla olduğu ve bir kısmının kaybolduğu düşünülmektedir. Ayakta, harap veya kısmen kaybolmuş çocuk ve yetişkin mezarlarından yaklaşık 35 tanesinin sanduka tipi mezar olduğu düşünülmektedir. Bu mezarların arasında Muhammed Bey'in oğlu Feyzullah Bey (öl.1228/1813), Ahmet Bey'in kızı Güllü Hanım (öl. 1230/1814-1815), Muhammed Bey'in kızı Esma (öl.1273/1856-1857) ve hanımı Pakize (Emine) Hanım (öl.1218/1803-1804) mezarları bulunmaktadır (Baş, 2010; Tokuş, 2016; Yiğitbaş, 1950).

Fotoğraf 6. Cami içindeki ve son cemaat revakındaki sütun başlıkları ve süslemeleri (14.03.2022) / *Ornaments on column capitals.* (14.03.2022).

⁴ Mezar kitabeleri ile ilgili bilgi edinmek için bkz. Tokuş, Ö. (2016). Temran Köyü Camii, Çeşme Kitâbesi İle Mezar Taşları. *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 9-30.

Cami ön ve yan bahçesindeki mezarlardan 37 tanesi hasarlı ancak iyi durumdadır. Mezarların atmosfer koşullarına açık olması, definecilik ve köy sakinlerinin bilinçsiz müdahaleleri sonucu alandaki mezar taşlarının bir kısmı kaybolmuş, bir kısmı harap olmuş ve dağılmış durumdadır. Mezarların 12 tanesinde Arap alfabesi ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmış kitabe bulunmaktadır.⁴

Mezar taşı ser levhalarında ve sanduka tipi mezarların yan yüzeylerinde şiihlere yer verilmiştir. Mezarların şahide ve ayakucu taşlarında çeşitli işaretler ve başlıklar bulunmaktadır. Sanduka tipi mezarların taşlarında stilize bitki motifleri, geometrik motifler, şiihler ve dualar da nakşedilmiştir⁵. Çizgisel ve dairesel motifler, çarkifelek ve mührü Süleyman⁶ başlıca geometrik motiflerdendir. Servi ağacı, gül, yaprak, vazo içerisinde çiçek ve ağaç, palmiye ağaçları, spiral yapraklar, bitki ve ağaç motifleri kullanılmıştır (Çizelge 1, 2,3,4).

TEMİRAN KÖYÜ TARİHİ CAMİİ VE MEZARLARIN MEVCUT DURUMU

Temran Mirliya Muhammed Bey Camii'nde tespit edilen başlıca koruma sorunları kullanıcıların niteliksiz ve hatalı müdahaleleri, yapısal hasarlar ve malzeme bozulmalarıdır (Şek. 6).

Hatalı onarımlar ve niteliksiz kullanıcı müdahaleleri caminin özgünlüğünü ve bütünlüğünü zedelemiştir. Çatısı 1950'li yıllarda köylüler tarafından onarılarak çift yönlü kırma çatı ile kapatılmış ve galvanize sac ile kaplanmıştır. İç mekânda duvarlar çimento esaslı sıva ile sıvanmıştır. Mihrap nişi ve minber yağlı boya ile boyanmıştır. Özgün kapısı ve doğramaları yok olmuştur. Bunun yerine çelik kapı ve ahşap doğramalı pencereler takılmıştır. İç mekân soba ile ısıtılmaktadır. Kemer üzerinde delik açılarak baca oluşturulmuştur. Son cemaat revakında da duvarlar beyaza boyanmıştır. Cami girişinde zemin beton doldurularak yan sahnelerdeki seki seviyesine yükseltilmiştir. Caminin doğusuna eklenen kâgir yapı yarı harap haldedir. Caminin doğu cephesindeki tepe penceresini kapatmaktadır.

Çatısından akan sular caminin cephelerine akmakta ve nem sorunu yaratmaktadır. Caminin güney, doğu ve batı cephelerinde yapısal çatlaklar gözlenmiştir. Doğu ve batı cephesindeki çatlak, tepe pencerelerinin üst kotundan başlayarak +0.65m kotundaki pencerelerinin alt kotuna kadar uzanmaktadır. Güney cephesinde ise çatlaklar ise zeminden başlayarak alt ve üst pencerelere, oradan da çatı seviyesine ulaşmaktadır. Köy sakinlerinden yapısal çatlakların -muhtemelen- 1939 Erzincan ve 1966 Varto depremleri sonrasında olduğu bilgisi edinilmiştir. Cumhuriyet Arşivleri'ndeki belgelere göre Kiğı ve çevresinde 1930'lu yılların ortalarından itibaren çok sayıda sarsıntı olduğu bilinmektedir⁷. Mevcut çatlakların bu depremlerle ilişkili olması muhtemeldir. Karşılıklı ve sürekli düşey çatlaklar, güney ve güneydoğu yönünde oturma olduğunu düşündürmektedir. Çatlakların durağan mı yoksa hareketli mi olduğunu tespiti yönelik bir izleme bu çalışma kapsamında yapılmamıştır. Ancak 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş depremi ve sonrasındaki sarsıntılar ile mevcut yapısal çatlakların ilerlediği, cami içindeki kemerlerde kılcal çatlaklar olduğu gözlenmiştir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan kemerlerin kuzey-güney doğrultusunda bir bağlantısının olmayışı bu yapısal çatlakların oluşmasında etkili olmuştur. Kahramanmaraş depremi öncesinde hasarsız olan kâgir minarenin ise külâhı dağılmış ve taşları asılı vaziyette kalmıştır. Taş malzemelerde çatlak, parça kopması, oyuk/delik, yüzey erozyonu, derz boşalması ve yüzey kirlilikleri tespit edilmiştir.

Tarihi mezarlığa cami ve minare arasındaki sonradan eklenmiş basamaklarla ulaşılmaktadır. Mezarlık alanı topografik olarak güneybatıya doğru azalan eğime (%5) sahiptir (Şek. 7). Mezarlıkta badem ağaçları ve çalılar bulunmaktadır. Mezarlığın kuzeyinde bahçe duvarları, imam evi/şadırvan ve doğusundaki Mirliya Muhammed Bey Camii, güneydeki ahşap barakanın dışında alanı sınırlayıcı öğe bulunmamaktadır. Giriş ve çıkışlar kontrolsüzdür ve büyükbaş hayvanlar mezarlık alanında gezmektedir.

Mezarlığın kuzeyine inşa edilen betonarme yapı alanın dokusuyla uyumsuzdur. Yapının çatısından ve imam evinden mezarlara su akmaktadır. Mevcut mezarların bir kısmı kısmen ya da tamamen toprak altında kalmıştır. Tespit edilen mezarların neredeyse tamamı hasarlıdır.

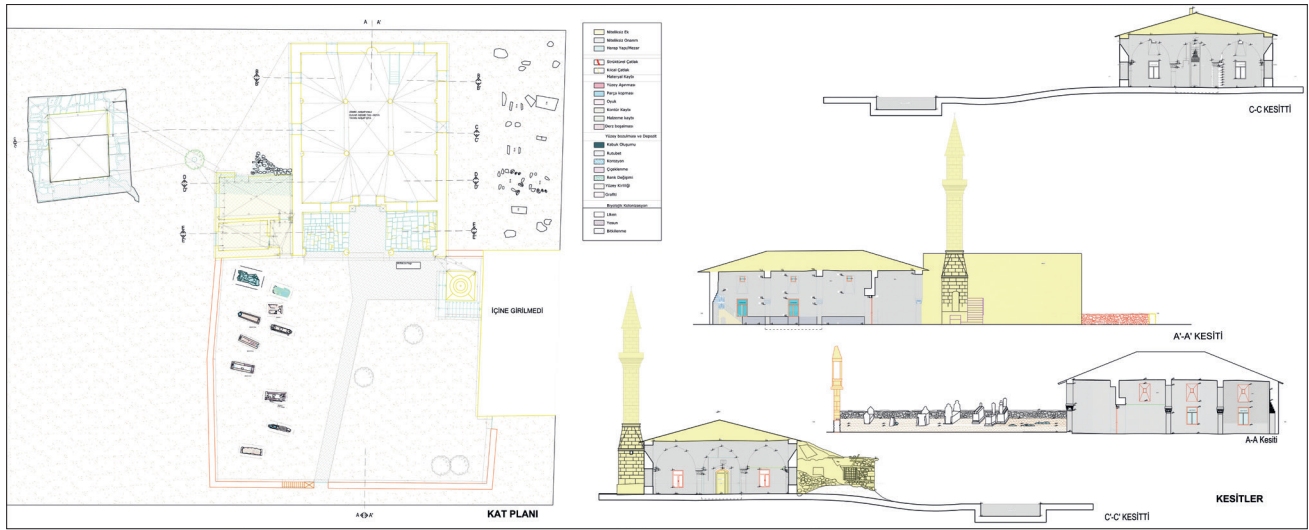
⁵ İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren bir gelenek olarak şahide veya mezar taşı olarak adlandırılan taşlar dikilmektedir Bozkurt, N. (2004). Mezarlık. In *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mezarlik> (26.03.2023). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.. Mezar taşlarındaki gül, taç, sarık, fes ya da kavuk gibi semboller mezardaki kişinin cinsiyetine, mesleğine, ünvanına, ait olduğu zümreye ya da tarikata dair bilgi vermektedir ibid.. Kadın mezar taşlarında çiçek demeti veya sepetleri ile meyve tabakları kullanılmaktadır. Gül, lale, karanfil ve sümbül gibi çiçeklerle servi, asma, sarılmış servi ve hurma ağacı ile nar ve incir gibi meyve ağaçları motifleri estetik olduğu kadar sembolik anlamlar da taşır ibid.. Taşların üzerinde Allah'ın bakiliği, insanın faniliği, ölümü gösteren ifadeler, şiih, dua ve darb-ı meseller de nakşedilmiştir ibid.. Şahidelerin ilk satırlarında umumiyetle "hû, hüve'l-bâkî, hüve'l-hayyü'l-bâkî, hüve'l-hallâku'l-bâkî" ibareler kullanılmıştır. Şahidede Allah'ın bakiliğini ifaden eden satırlardan sonra ölen şahsın adı, görevi, mesleği, sosyal statüsü, unvanı ve lakapları yer almaktadır. Son satırdan önce ölenin ruhuna Fatiha okunması dilenir, son bölümde ise şahsın ölüm tarihi ile ilgili bir fasıl yer almaktadır ibid..

⁶ Bu sembol Müslümanlar tarafından "Hatemi Süleyman", Yahudi ve Hristiyanlarca da "Davud yıldızı" şeklinde adlandırılmaktadır.

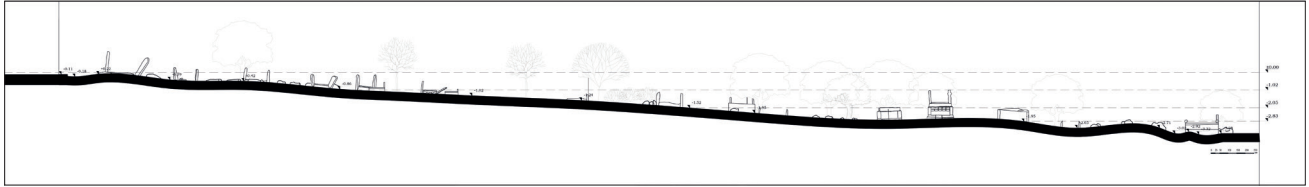
⁷ Bu belgelerden bazıları: BCA, 30-10-0-0/119-840-7, (14.12.1937); BCA, 30-10-0-0/ 119-846-27, (06.02.1941); BCA, 30-10-0-0/120-850-21, (02.09.1949); BCA, 30-1-0-0/121-773-5, (19.08.1966); BCA, 30-18-1-2/ 123-66-7, (09.08.1950).

BİNGÖL BAĞLARPINARI (TEMİRAN) KÖYÜ MİRLİVA MUHAMMED BEY CAMİİ VE HAZİRESİ'NİN KORUMA SORUNLARI

Şekil 6. Mirliva Muhammed Bey Camii hasar analizleri / Deteriorations of Mirliva Muhammed Bey Mosque.

Şekil 7. Mezarlık kesiti / Cemetery cross section.

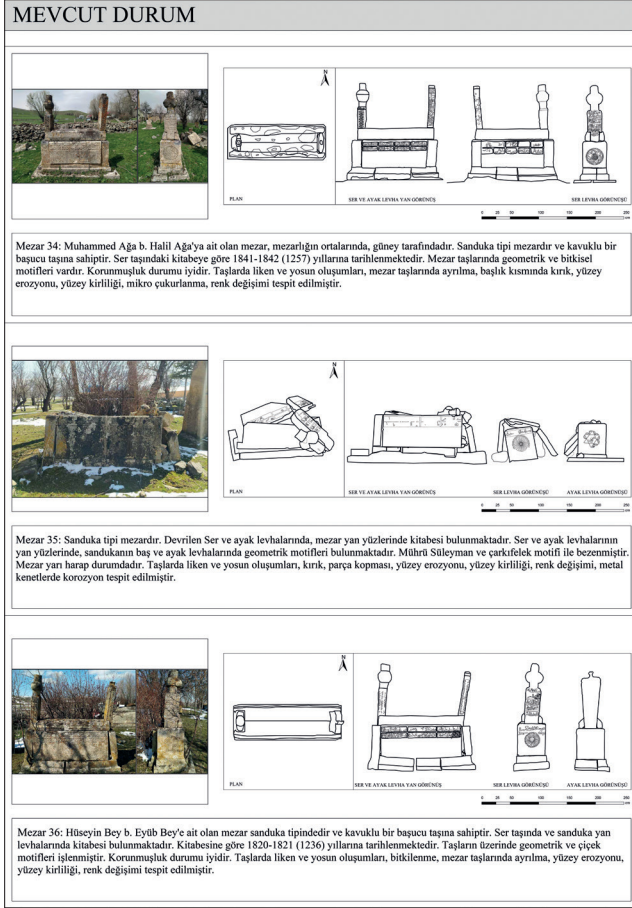
Çizelge 1. Haziredeki 3, 4 ve 21 numaralı mezarlar / Graves 3, 4 and 21 in the burial ground.

MEVCUT DURUM	
<p>Mezar 3: Muhammed Bey'in eşi Pakize Hanım'ın mezarı mezarlıktaki en eski mezardır. Başucu taşı (ser levha) üzerinde ise kitabe, Hz. Davud'un mührü ve motifler bulunmaktadır. Ayakucu taşı ve yan mezar taş devrilmiş durumdadır. Mezar taşlarında liken ve yosun oluşumları, çizik, aşınma, dağılma, mikro çukurlaşma, metal elemanlarda korozyon gözlemlenmiştir.</p>	
<p>Mezar 4: Mezarlık alanının güneyindedir. Üzerinde kitabesi olmadığı için tam olarak hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Ser ve ayak ucu taşlarında çizgisel profil bulunmaktadır. Yan mezar taşlarından biri büyük ölçüde toprağa gömülmüş durumdadır. Mezar taşlarında liken ve yosun oluşumları, renk değişimi, çizik, aşınma, dağılma gözlemlenmiştir.</p>	
<p>Mezar 21: Musa Ağa'ya ait 1227 (1812-1813) tarihli mezar kavuklu bir başucu taşına sahiptir. Şahidesinin dış yüzünde Mührü Süleyman ve ağaç motifleri bulunmaktadır. Mührü Süleyman içerisinde güneş şularını tasvir eden şekiller de yerleştirilmiştir. Şahidenin iç yüzünde kitabesi bulunmaktadır. Mezar taşlarının korunmuşluk durumu iyidir. Mezar taşlarında liken ve yosun oluşumları, renk değişimi, yüzey kirliliği, çizik, çatlak, aşınma tespit edilmiştir.</p>	

Çizelge 2. Haziredeki 30, 31, 32 ve 33 numaralı mezarlar / Graves 30, 31, 32 and 33 in the burial ground.

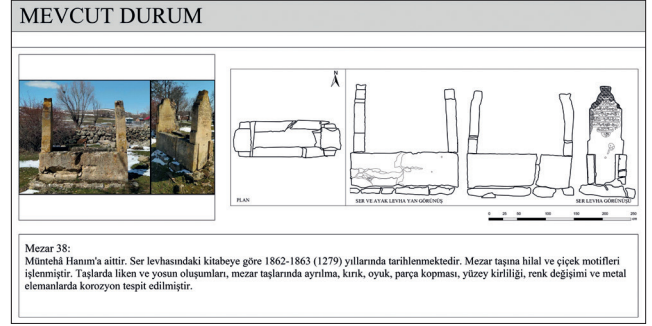
MEVCUT DURUM	
<p>Mezar 30: Mezarlığın ortalarında güney tarafında bulunan Meryem Hanım'a ait mezarın başucu (ser) taşı üzerinde çiçek motifleri ve kitabe vardır. Başucu taşının tepesi çiğnemiştir. Mezar taşlarında liken ve yosun oluşumları, çizik, yüzey erozyonu, parça kopması, metal elemanlarda korozyon gözlemlenmiştir.</p>	
<p>Mezar 31: Mezarlığın ortalarında kuzey tarafındadır. Mezarlığın ser ve ayakucu levhaları kaybolmuştur. Mezarlığın her iki yan taşında da kitabesi, ser ve ayakucu taşının kaybolmayan kısımlarında ise geometrik motifler vardır. Dairesel motif için Mührü Süleyman ve ortasında çiçek motifi ile bezlenmiştir. Mezar taşlarında liken ve yosun oluşumları, mezar taşlarında ayrılma, eleman kaybı, parça kopması, yüzey erozyonu, yüzey kirliliği, renk değişimi, metal elemanlarda korozyon gözlemlenmiştir.</p>	
<p>Mezar 32-33: Mezarlık alanının ortalarında güney tarafındadır. Mezarlar harap durumdadır. Taşları dağılmış ve birbirine karşışmış durumdadır. Mezar taşları arasında kavuklu ve kitabeli başucu taşı, dairesel motif için Mührü Süleyman ve ortasında çarkfelek motifi ile bezlenmiştir. Dairesel motifin çevresine Arapça yazıt eklenmiştir. Kitabe ve motiflerin korunmuşluk durumu iyidir. Taşlarda liken ve yosun oluşumları, kırık, parça kopması, yüzey erozyonu, yüzey kirliliği, mikro çukurlaşma, renk değişimi tespit edilmiştir.</p>	

Çizelge 3. Haziredeki 34, 35 ve 36 numaralı mezarlar / *Graves 34, 35 and 36 in the burial ground.*

Mezar taşlarında çatlak ve kırık, parça kopması, oyuk, eleman kaybı ve mezarların tamamen dağılması/harap olması gibi fiziksel hasarlar tespit edilmiştir. Liken, yosun ve bitkilene gibi biyolojik bozulmalar bütün mezar taşlarında gözlenmiştir. Likenler ve yosunlar zamanla kuruyarak mezar taşlarının yüzeyinden parça kopmasına, köklerinin mikro çukurlar oluşturmasına ve mezar taşlarında renk değişimine neden olmaktadır (Çizelge 1, 2, 3, 4).

Çizelge 4. Haziredeki 38 numaralı mezar/ *Grave 38 in the burial ground.*

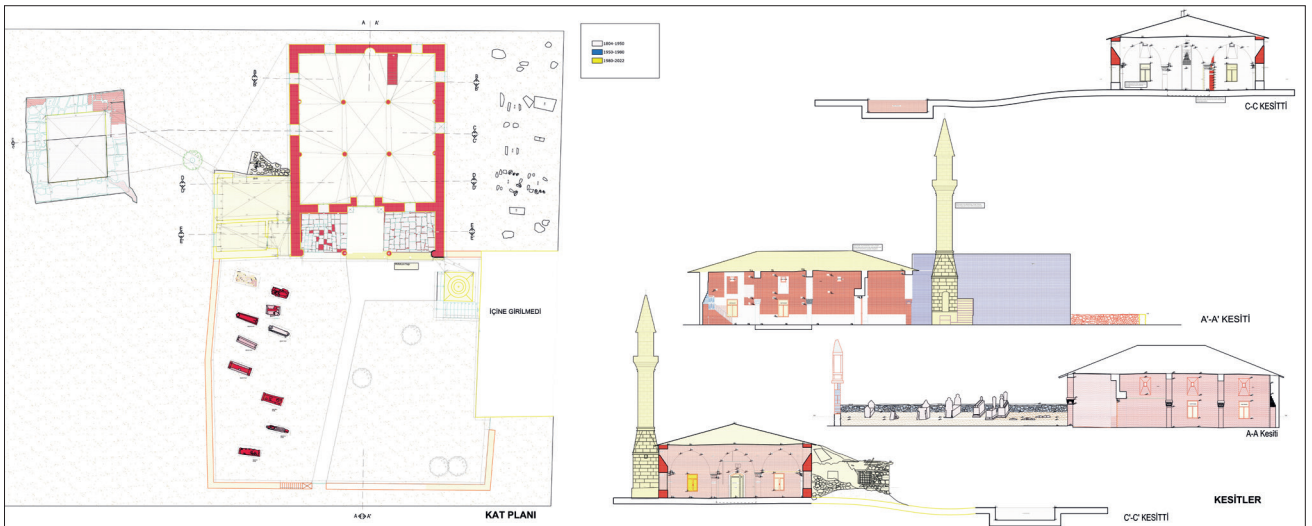

MİRLİVA MUHAMMED BEY CAMİİ VE MEZARLAR İÇİN RESTİTÜSYON ÖNERİLERİ

Cami ve haziresi ile ilgili arşivlerde ve yazılı kaynaklarda kayda değer bir bilgiye rastlanmamıştır. Caminin restitüsyonu için cami kitabesi ve mezarlar üzerindeki tarihler, köyün 1912 yılına ait bir fotoğrafı, caminin 1949 yılına ait bir fotoğrafı, cami ve köydeki mevcut diğer yapılarla ilgili gözlemler, köy sakinlerinden edinilen bilgiler restitütüsyon çalışmalarına kaynak olmuştur. Eldeki verilerle tarihsel bir değerlendirme yapılamasa da caminin üç dönemde değişime uğradığı değerlendirilmiştir (Şek. 8).

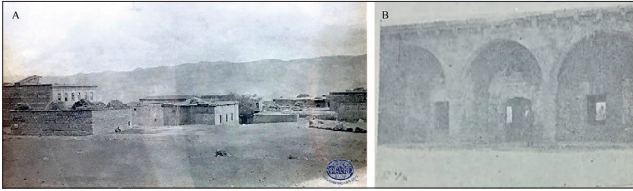
1. dönem caminin ilk inşa edildiği yıllardan 1950'ye kadar olan tarih aralığıdır. Kitabesine göre caminin yapım tarihi 1804'tür. Bu dönemde MirLiva Muhammed Bey Camii, haziresi ve taş havuz inşa edilmiştir. 1912 yılına tarihlenen Temran Köyü'ne ait görsele göre köydeki yapılar kâgirdir ve düz damlıdır (Foto. 7). Buna göre caminin üst örtüsünün de ilk yapıldığı dönemde kerpiç ve düz damlı olduğu tahmin edilmektedir. Kiğı ve Adaklı merkez yerleşimleri ile köylerinde yapılan gözlemlerde düz damlı kâgir yapıların varlığı da bu bilgiyi desteklemektedir. Yiğitbaş (1950), Kiğı adlı

Şekil 8. MirLiva Muhammed Bey Camii dönem analizi / *Chronological analysis of MirLiva Muhammed Bey Mosque.*

kitabında caminin bahçesinden caminin girişine doğru 1948 yılında çekilmiş bir fotoğrafını yayınlamıştır. Bu fotoğrafta açıkça seçilememekle birlikte giriş cephesinde ahşap kirişlerin olduğu ve yapının düz dam ile örtülü olduğu anlaşılabilir (Foto. 7). Bu örtü tekniği Erzurum yöresinde çokça kullanılan bir tekniktir. Ayrıca yapının doğramalarını ve kapısını kaybettiği de görülmektedir (Foto. 7). Mevcut yapılardan edinilen bilgilere ve yöreye ait tarihi görsellerde kapı ve pencerelerin ahşap olduğu anlaşılmaktadır. Yöredeki geleneksel yapılarda genellikle dikdörtgen biçiminde, altı-sekiz gözlü kanatlı pencereler kullanılmıştır (Foto. 7, 8). Camide de pencerelerin boyutları dikkate alınarak geleneksel karaktere uygun doğramaların kullanıldığı tahmin edilmektedir.

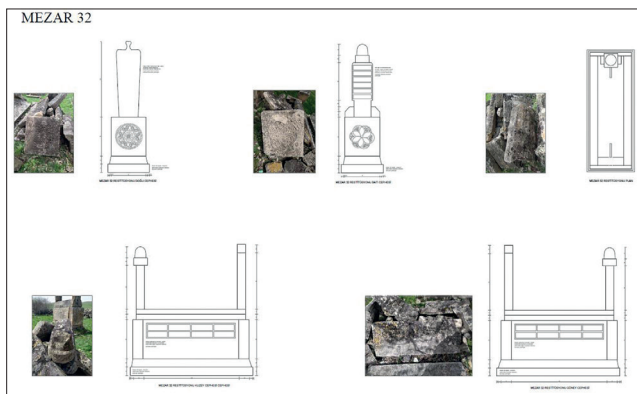
Fotoğraf 7. A) Temran Köyü, 1912 yılı; B) Caminin 1949 yılı fotoğrafı (Tatoyan, 2019, 14 Ocak) / A) *Temran Village, 1912*; B) *1949 photograph of the mosque (Yiğitbaş, 1950)*.

Fotoğraf 8. 1910-1911 eğitim yılı, Temran okulu öğrencileri (Tatoyan, 2018, 5 Haziran) / *1910-1911 academic year, Temran school students*.

Şekil 9. Harap mezarlar için hazırlanan restitüsyonlar / *Restitutions prepared for ruined tombs*.

2. dönem 1950 ile 1980 yılları arasındır. Bahçe duvarının bazı bölümleri ve bahçe duvarının üzerinde yer alan köşk minare bu dönemde inşa edilmiştir. Düz dam 1950'li yıllardan sonra kaybolmuştur. Yapının üzerindeki betonarme hatıl ve kırma çatı ise muhtemelen bu dönemde onarımlar sırasında yapıya eklenmiştir.

Haziredeki mezarların restitüsyonu için harap durumdaki mezarların dağılmış kalıntıları restitüsyona veri sağlamıştır. Harap halde olup korunmuşluk durumu iyi olan üç mezarın restorasyona veri oluşturması amacıyla restitüsyonu hazırlanmıştır (Şek. 9). Mevcut mezar taşlarının ölçüleri alınarak çizimleri yapılmıştır. Kayıp olan ya da varlığı tespit edilemeyen mezar elemanları ise diğer benzer özellikler taşıyan mezar referanslar alınarak tamamlanmıştır. Ancak mezarlıkta restorasyon öncesi ayrıntılı araştırma kazıları yapıldıktan sonra bu önerilerin yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

3. dönem 1980 ile 2023 yılları arasındır. Doğu cephesindeki kuran kursu olarak kullanılan kâgir yapı, caminin kuzey doğu köşesinde bulunan tek şerefeli kâgir minare ile betonarme imam evi/şadırvan da bu dönemde inşa edilmiştir. Cami ön bahçesine ve girişine dökülen beton zemin kaplaması, cami iç mekânındaki boya ve sıva, aydınlatma elemanları, vaaz kürsüsü, kadınlar için ayrılan bölüme korniş ve perde takılması gibi birçok niteliksiz müdahale de bu dönemde gerçekleştirilmiştir.

MİRLİVA MUHAMMED BEY CAMİİ VE HAZİRESİ İÇİN KORUMA ÖNERİLERİ

Cami ve haziresi için yapılan belgeleme çalışmaları, analitik rölövelerle yapılan hasar ve malzemelere ilişkin tespitler ile restitüsyon araştırmalarına dayanarak koruma ve restorasyon önerileri hazırlanmıştır.

Restorasyon çalışmaları için beş ana müdahale kararı alınmıştır. Bunlar;

- Niteliksiz onarım ve eklerin kaldırılması:** Cami, hazire ve yakın çevresi değerlendirilerek alanın özgünlüğüne ve mimari bütünlüğüne zarar veren niteliksiz onarımların ve eklerin kaldırılması önerilmektedir. Cami çevresindeki dolgu toprağın kaldırılması, çimento esaslı zemin ve duvar kaplama malzemelerin sökümü, özgün olmayan yapısal ve yapısal olmayan eklerin/elemanların kaldırılması, elektrik tesisatı ve aydınlatma elemanlarının kaldırılması bu kapsamda değerlendirilmiştir. Cami ön bahçesi ve yan bahçesinin kopmuş olan ilişkisini yeniden kuracak şekilde güneybatı

köşedeki basamakların ve duvarın kaldırılması önerilmektedir. Tarihi doku ile uyumsuz olan imam evi ve şadırvanın ekonomik ömrünü tamamlayana kadar tutulması; ekonomik ömrünü tamamladıktan sonra yıkılması tavsiye edilmektedir. Ayrıca caminin doğu cephesinde bulunan yarı harap kâgir binanın da caminin bütünlüğünü yeniden sağlamak adına kaldırılması önerilmektedir.

b. *Kontrollü kazılar:* Cami çevresindeki dolgu toprak kontrollü kazılarla kaldırılmalıdır. Caminin etrafına çevre düzenlemesi kapsamında tretuvar yapılarak yapının toprak ve su ile ilişkisi kesilmelidir. Ön ve yan bahçedeki mezarlıkta kaybolmuş mezarlar ve mezar taşları ile ilgili kontrollü araştırma kazıları yapılmalıdır. Kontrollü kazılarla çıkarılan mezar taşları belgelenmelidir. Kazılarla tespit edilecek mezarlar için Şek. 9'da ki restitüsyon örneğinde olduğu gibi restitüsyon projeleri hazırlanmalıdır.

c. *Temizlik:* Boya, biyolojik kolonizasyon, hayvan depozitleri ve buna bağlı çiçeklenmeler, metal elemanlarda korozyon ve yüzey kirliliklerini gidermek için mekanik ve kimyasal temizlik yapılmalıdır. Kirliliğin türüne ve uygulanacak temizlik yöntemlerine laboratuvar analizleri ve malzeme koruma uzmanının görüşleri doğrultusunda karar verilmelidir.

d. *Tamir/onarım:* Strüktürel çatlakların gözlemlenmeli ve statik mühendisinin görüşü doğrultusunda yapısal sağlamlaştırma yöntemine karar verilmelidir. Camide ve mezarlarda çatlamış ve kırılmış malzemelerin sağlamlaştırılması önerilmektedir. Camide ve mezarlarda sağlamlaştırılmayacak durumda olan özgün malzemelerin ise değiştirilmesi gerekmektedir. Değiştirilecek malzemelerin yerine özgün malzeme ile uyumlu malzemeler kullanılmalıdır. Köy ve çevresi yerel malzeme bakımından zengindir ve günümüzde de bu malzemeler kullanılmaktadır. Laboratuvar analizleri yapıldıktan sonra yerel malzemelerin kullanımı yeniden değerlendirilebilir. Boşalan derzler ve kılcal çatlaklar laboratuvar analizlerine göre hazırlanacak ve özgün malzeme ile uyumlu harç ile doldurulacaktır. Ayrıca 5cm'den derin olmayan kontur kaybı, oyuk, parça kopması olan taşlarda benzer şekilde plastik onarım yapılacaktır. 5 cm'den derin olan oyuk, parça kopması, erozyon gibi bozulmalar için değerlendirme yapılarak gerekliyse taş değişimi önerilmiştir. Cami içerisinde özgün sıva araştırması yapılmalıdır. Özgün sıva tespit edilmesi durumunda sıvalar buna göre yenilenecektir.

e. *Ekler:* Şadırvan ve imam evi ihtiyacını karşılayacak köyün geleneksel dokusu ile uyumlu bir yapı inşa edilmesi önerilmektedir. Caminin kaldırılan yapı elemanlarının (çatı, doğramalar vb.) yerine analogik araştırmalardan yararlanılarak çağdaş çözümler önerilmektedir. Isıtma ve aydınlatma sorunu caminin özgünlüğüne zarar vermeyecek biçimde gerçekleştirilmelidir. Tarihi cami ve haziresi ile taş havuzu da içine alacak çevre düzenlemesi yapılmalıdır. Restorasyon ve çevre düzenlemesi işinin Mirliya Muhammed Bey Camii, mezarlık, taş havuz ile birlikte Sait Yazıcı Evi, iki gözlü tarihi çeşme ve bunların ortasında kalan ve köy meydanı olarak tanımlanabilecek boşluğu da içine alacak şekilde planlanması önerilmektedir.

SONUÇ

Kiği Liva Beyi Muhammed Bey tarafından inşa ettirilen cami, Mirliya Muhammed Bey Camii ve haziresi Bingöl'ün tarihine, kimliğine, mimarlık geleneğine ve sanatsal yönlerine dair ipuçlarını barındıran özgün ve ayakta olan birkaç anıtsal kültür varlığından biridir. Cami ve haziresi, komşuluğundaki Muhammed Bey'in yaptırdığı 2 katlı konut (Sait Yazıcı Evi), üç gözlü çeşme, taş havuz, çevredeki geleneksel konutlar ile Bingöl'ün geleneksel kır yerleşimlerinden biridir. Köydeki Surp Sarkis Kilisesi ile birlikte bir dönemin toplum ve inanç harmonisini yansıtmaktadır.

Mirliya Muhammed Bey Camii ve Haziresi için bu çalışma gerçekleştirilene kadar herhangi bir koruma projesi hazırlanmamıştır. Mülkiyeti köy tüzel kişiliğinde bulunan tarihi cami, günümüze kadar köylülerin çabalarıyla onarılarak kullanılmaya devam etmiştir. Bu çalışmada cami ve haziresi ayrıntılı bir şekilde belgelenmiş, malzemeleri ile yapısal ve yapısal olmayan hasarları tespit edilmiş, restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanarak koruma önerileri geliştirilmiştir. Buna göre yapının yerel önemi, mevcut hasarlı durumu ve köy sakinlerinin talepleri de dikkate alınarak koruma ve onarım çalışmalarının başlaması gerekmektedir. Mirliya Muhammed Bey Camii, tarihi mezarlık, taş havuz, Sait Yazıcı Evi, iki gözlü tarihi çeşme ve bunların ortasında kalan ve köy meydanı olarak tanımlanabilecek alanın onarımı ve çevre düzenlemesiyle Bağlarpınarı (Temran) Köyü Bingöl'ün kültürel değerlerinin sunulması için etkili bir tarihi odak haline gelecektir.

BİNGÖL BAĞLARPINARI (TEMİRAN) KÖYÜ MİRLİVA MUHAMMED BEY CAMİİ VE HAZİRESİ'NİN KORUMA SORUNLARI

Çizelge 5. Haziredeki 3, 4, 21, 30 ve 31 numaralı mezarlara ait koruma sorunları ve müdahale önerileri / *Conservation problems and proposed interventions for graves 3, 4, 21, 30 and 31 in the burial ground.*

<p>MEZAR 3</p> <p>SER VE AYAK LEVHA YAN GÖRÜNÜŞ</p> <p>SER VE AYAK LEVHA YAN GÖRÜNÜŞ</p> <p>SER LEVHA GÖRÜNÜŞÜ</p>	<p>HASAR LEJANTİ</p> <ul style="list-style-type: none"> Nitelsiz Ek Nitelsiz Onarım Harap Yapı/Mezar Strüktürel Çatlak Kolcal Çatlak
<p>MEZAR 4</p> <p>SER VE AYAK LEVHA YAN GÖRÜNÜŞ</p> <p>SER VE AYAK LEVHA YAN GÖRÜNÜŞ</p> <p>AYAK LEVHA GÖRÜNÜŞÜ</p> <p>SER LEVHA GÖRÜNÜŞÜ</p> <p>KESİT</p> <p>KESİT</p>	<p>Materyal Kaybı</p> <ul style="list-style-type: none"> Yüzey Aşınması Parça kopması Oyuk Kontür Kaybı Malzeme kaybı Derz boşalması <p>Yüzey bozulması ve Depozit</p> <ul style="list-style-type: none"> Kabuk Oluşumu Rutubet Korzyon Çiçeklenme Renk Değişimi Yüzey Kirliliği Grafiti
<p>MEZAR 21</p> <p>SER VE AYAK LEVHA YAN GÖRÜNÜŞ</p> <p>SER VE AYAK LEVHA YAN GÖRÜNÜŞ</p> <p>SER LEVHA GÖRÜNÜŞÜ</p> <p>AYAK LEVHA GÖRÜNÜŞÜ</p> <p>KESİT</p> <p>KESİT</p>	<p>Biyolojik Kolonizasyon</p> <ul style="list-style-type: none"> Liken Yosun Birklenme <p>MÜDAHALE LEJANTİ</p> <p>A Nitelsiz Onarım ve Etkerin Kaldırılması</p> <ul style="list-style-type: none"> A Cimento esaslı yapı malzemelerinin kaldırılması. Aa Dolgu ve kalentilerin çıkarılması. Aa Organ olmayan eklemlerin kaldırılması. (Kablo, bamba, vb.) A Cimento esaslı harcın yüzeylerden kazınması. <p>B Kontrolü Kazılar</p> <ul style="list-style-type: none"> C Temizlik C Fırça ile yüzeylerin temizlenmesi. C Düşük basınçlı suyla taş yüzeylerin temizlenmesi. C Boyalı yüzeylerde kimyasal temizlik yapılması. C Çiçeklenme olan yüzeylerde tuzdan arındırma. C Aşınmış yüzeylerde malzeme koruma altına alınması. C Biyolojik kolonizasyonun (liken, yosun ve diğer mikroorganizmaların) temizliği yapılması. C Kalsiyum hidroksit solüsyonunun malzeme koruma altına alınması. C Korzyonun giderilmesi için malzemelerin çıkarılması ve kimyasal temizlik yapılması. <p>D Tamir-Onarım</p> <ul style="list-style-type: none"> D Yapısal Sağlama/Strüktürel çatlakların gözlemlenerek onarılması. D Yapısal sağlama için çimento esaslı harçla çatlakların kapatılması. D Malzeme Sağlama/Restorasyon D Bütünlendirme. D Su kaynağını tespit ederek nem ve rutubetin uygun yöntem ile giderilmesi. D Vapa malzemelerinin değiştirilmesi/yenilenmesi. (ahşap, cam, sac kaplama, kapı ve pencereler) D Laboratuvar analizlerine göre hazırlanacak organik malzeme ile uyumlu harcın uygulanması. D Boslan derzlerin organik malzeme ile uyumlu ve laboratuvar analizlerine göre hazırlanacak harç ile doldurulması. D Kontür kaybı, kolcal çatlak, oyuk, parça kopması ve darbe alan yerlerde laboratuvar analizlerine göre hazırlanacak harç ile plastik onarımların yapılması (5 cm'den derin olmayan kolcal çatlaklar için) D Taş değişimi (5cm'den derin erozyona uğramış ve dayanımı yitirmiş taşlar için) D Organ sıvaların tespiti, sıva onarımı / yenilenmesi D Baca, otuk vb. tamiri. D2 Anastilos
<p>MEZAR 30</p> <p>PLAN</p> <p>SER VE AYAK LEVHA YAN GÖRÜNÜŞ</p> <p>SER VE AYAK LEVHA YAN GÖRÜNÜŞ</p> <p>SER LEVHA GÖRÜNÜŞÜ</p> <p>AYAK LEVHA GÖRÜNÜŞÜ</p> <p>KESİT</p> <p>KESİT</p>	<p>E Eklentiler</p> <ul style="list-style-type: none"> E Sırdıvan. E Bahçe duvarı. E Restorasyon projesine göre tozma ve aydınlatma sistemlerinin yerleştirilmesi
<p>MEZAR 31</p> <p>PLAN</p> <p>SER VE AYAK LEVHA YAN GÖRÜNÜŞ</p> <p>AYAK VE AYAK LEVHA YAN GÖRÜNÜŞ</p> <p>SER LEVHA GÖRÜNÜŞÜ</p> <p>AYAK LEVHA GÖRÜNÜŞÜ</p> <p>KESİT</p> <p>KESİT</p>	

Çizelge 6. Haziredeki 32, 33, 34, 35, 36 ve 38 numaralı mezarlara ait koruma sorunları ve müdahale önerileri / *Conservation problems and proposed intervention for graves 32,33, 34, 36 and 38 in the burial ground.*

MEZAR 32	

HASAR LEJANTI	
	Niteliksiz Ek
	Niteliksiz Onarım
	Harap Yapı/Mezar
	Strüktürel Çatlak
	Kılcık Çatlak
Materyal Kaybı	
	Yüzey Aşınması
	Parça kopması
	Oyuk
	Kontür Kaybı
	Malzeme kaybı
	Derz boşalması
Yüzey bozulması ve Depozit	
	Kabuk Oluşumu
	Rutabet
	Korozyon
	Çiçeklenme
	Renk Değişimi
	Yüzey Kirliliği
	Grafiti
Biyolojik Kolonizasyon	
	Liken
	Yosun
	Bitkilendirme
MÜDAHALE LEJANTI	
A Niteliksiz Onarım ve Eklerin Kaldırılması	
	A) Çimento esaslı yapı malzemelerinin kaldırılması.
	A) Dışık basınçlı kumla ile taş yüzeylerin temizlenmesi.
	A) Dolgu ve kalıntıların çıkarılması.
	A) Örgün olmayan eklerin kaldırılması. (Kablo, lamba, vb.)
	A) Çimento esaslı harçın yüzeylerden kazınması.
B Kontrolü Kazılar	
	C Temizlik.
	C) Fırça ile yüzeylerin temizlenmesi.
	C) Dışık basınçlı kumla ile taş yüzeylerin temizlenmesi.
	C) Boyalı yüzeylerde kimyasal temizlik yapılması.
	*Koruyucu kimyasal yüzeylere malzeme koruma sunan geçirimsiz kaplama ile yapılır.
	C) Çiçeklenme olan yüzeylerde tuzdan arındırma.
	*Anodlama prosedürüne malzeme koruma sunan geçirimsiz kaplama ile yapılır.
	C) Biyolojik kolonizasyonu (liken, yosun ve biki) mekanik ve kimyasal temizliğinin yapılması.
	*Koruyucu kimyasal yüzeylere malzeme koruma sunan geçirimsiz kaplama ile yapılır.
	C) Korozyona uğramış metal malzemelerin çıkarılması ve kimyasal temizlik yapılması.
D Tamir/Onarım	
	D) Yapısal Sağlama/Strüktürel çatlakların gözlemlenerek onarılması.
	*Yapısal sağlama/Strüktürel çatlakların kapatılması yapılır.
	D) Malzeme Sağlama/Restorasyon
	D) Bütünleştirme.
	*Restorasyon amaçlı çivi ve çivili malzeme ile derzler doldürülür.
	D) Su kaynağı tespit ederek nem ve rutubetin uygun yöntem ile giderilmesi.
	D) Yapı malzemelerinin değiştirilmesi/yenilenmesi. (ahşap, cam, sac kaplama, kapa ve paneller)
	D) Laboratuvar analizlerine göre hazırlanacak özgün malzeme ile uyumlu harç uygulanması.
	D) Boşalan derzlerin özgün malzeme ile uyumlu ve laboratuvar analizlerine göre hazırlanacak harc ile doldürülmesi.
	D) Kontür kaybı, kılcık çatlak, oyuk, parça kopması ve derbe alan yerlerde laboratuvar analizlerine göre hazırlanacak harc ile plastik onarımlar yapılması (5 cm'den derin olmayan küçük hasarlar için)
	D) Taş değişimi (5cm'den derin erozyona uğramış ve dayanımını yitirmiş taşlar için)
	D) Örgün sıvaların tespiti, sıva onarımı / yenilenmesi
	D) İnce, oluk vb. tamiri.
	D) Anastilosis
E Eklentiler	
	E) Sadıvan.
	E) Bahçe duvarı.
	E) Restorasyon projesine göre istina ve aydınlatma sistemlerinin yerleştirilmesi

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde özveri ile çalışan başta Bingöl Üniversitesi, Mimarlık Bölümü öğrencilerine, araç tahsis eden Bingöl Üniversitesi'ne ve Mimarlık Bölüm Başkanlığı'na, misafirperverlikleri için Bağlarpınarı (Temran) Köyü Muhtarı Bekir Yazıcı'ya ve köy sakinlerine, verdiği bilgiler ve saha çalışmalarına desteği için Bağlarpınarı (Temran) Mirliva Muhammed Bey Camii imamı Emir Musa Tunç'a, ayrıca Bingöl İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne teşekkür ederiz.

KAYNAKLAR

- Acar, A. (2007). *Bingöl ve Çevresinde İslâm Dininin Yayılışı*. I. Bingöl Sempozyumu, Bingöl.
- Acar, A. (2008, 25-27 Temmuz). *Klasik İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Bingöl ve Çevresi*. II. Bingöl Sempozyumu, Bingöl
- Akbulut, Y. (1995). *Bingöl Tarihi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Avşar, Z., ve Kaya, A. E. E. (2017). Arapça Ezan Yasağı ve Kaldırılması. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 33(95), 94-123.
- Aydın, D. (1998). *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı: Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Azimli, M. (2007). *Klasik İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Abbasilerden Osmanlılara Bingöl'ün Siyasi Tarihi*. I. Bingöl Sempozyumu, Bingöl.
- Baluken, Y. (2007a). *Artuklular Devrinde Bingöl*. I. Bingöl Sempozyumu, Bingöl.
- Baluken, Y. (2007b). *Eyyubiler Devrinde Bingöl. Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, I(1), 41-47.
- Baş, Y. (2010, 17-19 Aralık 2010). *Kişi Livası Beyi Mehmed Bey*. III. Bingöl Sempozyumu, Bingöl.
- Bozkurt, N. (2004). *Mezarlık*. In *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mezarlik> (26.03.2023). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*. Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- İbnBibi. (1996). (Çev. Mürsel Öztürk) *Evamirü'l-Alaiyye Fi'l Umuri'l-Alaiye (Selçukname) (Vol. II)*. TC. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kévorkian, R. (2011). *The Armenian Genocide, A Complete History*. I.B Tauris.
- Kévorkian, R. H. ve Paboudjian, P. B. (2013). *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*. (M. Saris, Çev.). Aras Yayıncılık.
- Olivier, C. (2012). Akamenid İmparatorluğu: Büyük Kral ve Persler. N. Karul, Ed.). *Son Tunç Çağı'ndan Helenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası 2* (s. 184-199) içinde. Doğan Burda & Doğa Koleji Yayınları.

- Özdoğan, M. (2002). Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ. *Arkeoatlas Dergisi(I)*, 80-81.
- Sümer, F. (1990). *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tatoyan, R. (2018, 5 Haziran). *Kiğı – Okullar. 30.03.2023 tarihinde* <https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/erzurum-vilayeti/kigi-kazasi/egitimi-ve-spor/okullar.html> adresinden edinilmiştir.
- Tatoyan, R. (2019, 14 Ocak). *Kiğı - Manastır ve Kiliseler. 30.03.2023 tarihinde* <https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/erzurum-vilayeti/kigi-kazasi/din/kilise-ve-manastirlar.html> adresinden edinilmiştir.
- Tokuş, Ö. (2016). Temran Köyü Camii, Çeşme Kitâbesi İle Mezar Taşları. *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 9-30.
- Turan, O. (1998). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. Boğaziçi Yayınları.
- Yiğitbaş, M. S. (1950). *Kiğı*. Cemal Azmi Matbaası.